

હિસાબી સમીકરણ અને ધંધાના વ્યવહારો (Accounting Equation and Business Transactions)

1. પ્રસ્તાવના

2. હિસાબી સમીકરણ અને વ્યવહારો

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

નાણાકીય હિસાબી પદ્ધતિનો મહત્વનો ઉદ્દેશ નાણાકીય હિસાબો તૈયાર કરવાનો છે. હિસાબોમાં વેપાર ખાતું, નફા-નુકસાન ખાતું અને પાકા સરવૈયાનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. કંપનીના સ્વરૂપમાં વેપાર ખાતા અને નફા-નુકસાન ખાતાનાં સ્થાને આવકનું પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે. વર્ષના અંતે નફા-નુકસાન ખાતું બંધ કરીને પાકા સરવૈયામાં લઈ જવામાં આવે છે. (આ અંગેની વિગતવાર સમજૂતી હવે પછીના પ્રકરણમાં કરવામાં આવેલ છે.) સામાન્ય રીતે વર્ષના અંતે પાકું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે છે. પાકા સરવૈયાનાં બે અંગો છે :

(1) મૂડી અને દેવાં (Capital and Liability) (2) મિલકતો (Assets)

ધંધાના દરેક વ્યવહારની આખરી અસર તો પાકા સરવૈયાનાં ઉપર દર્શાવેલ અંગો મૂડી અને દેવાં તેમજ મિલકતો પર પડે છે. દ્વિર્નોંધી નામા પદ્ધતિ પ્રમાણે ઉપરનાં બંને અંગોનો સરવાળો હંમેશાં સરખો હોય છે. હિસાબી પદ્ધતિની ભાષામાં આ અંગોને મૂડી દેવા બાજુ અને મિલકત-લેણા બાજુ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ અંગે સમીકરણ સ્વરૂપે નીચે પ્રમાણે રજૂઆત કરી શકાય :

મિલકતો = મૂડી + દેવું

Assets = Capital + Liabilities

ટૂંકમાં, $A = C + L$

આ હિસાબી વ્યવહારો રજૂ કરવાની અમેરિકન પદ્ધતિ છે. આ આધુનિક અભિગમ છે.

પ્રણાલિકાગત અભિગમમાં વ્યક્તિનાં ખાતાં, માલ-મિલકતનાં ખાતાં અને ઊપજ-ખર્ચ ખાતાંના નિયમોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ અભિગમમાં ઉપરના નિયમોના આધારે આમનોંધથી શરૂ કરીને છેલ્લે નાણાકીય હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે અને જેમાં છેલ્લે પાકું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે છે. હિસાબી સમીકરણમાં વ્યવહારની સીધી અસર પાકા સરવૈયામાં આવે છે.

2. હિસાબી સમીકરણ અને વ્યવહારો (Accounting Equation and Transactions)

આ સમીકરણના અભિગમમાં વ્યવહારની અસર સીધી રીતે મિલકતો અને મૂડી-દેવા પર દર્શાવવામાં આવે છે. આ અગાઉ ખાતાંના પ્રકાર અને તેના નિયમોનો અભ્યાસ કર્યો. ત્યાર બાદ આમનોંધ કેવી રીતે લખાય તે અંગેની જાણકારી મેળવી. ઉપરના નિયમો ધ્યાનમાં લઈને સમીકરણની પદ્ધતિની જાણકારી મેળવીએ. સમીકરણ પદ્ધતિના અમલ વખતે ધંધાના વ્યવહારોને નીચે પ્રમાણે વર્ગીકૃત કરી દેવામાં આવે તો સમીકરણ પદ્ધતિ સરળતાથી સમજી શકાય છે.

(1) માલને લગતા વ્યવહારો : માલની ખરીદ, વેચાણ, ખરીદપરત, વેચાણપરત અને અન્ય રીતે ગયેલ માલ.

(2) ઊપજ-ખર્ચના વ્યવહારો : ઊપજમાં મળેલ ભાડું, મળેલ કમિશન, ડિવિડન્ડ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ખર્ચાઓમાં પગાર, મજૂરી, જાહેરાત ખર્ચ, વહીવટી ખર્ચ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(3) મિલકતની ખરીદ-વેચાણના વ્યવહારો

(4) 'નાણાં ઉછીના લેવા'ને લગતા અને ઉછીનાં નાણાં પરતને લગતા વ્યવહારો

ઉપરના વ્યવહારોની $A = C + L$ પર નીચે મુજબની અસરો થઈ શકે છે :

(1) ફક્ત Aમાં વધારો અને ઘટાડો (એક મિલકત વધે અન્ય મિલકત ઘટે)

(2) A અને Cમાં વધારો / ઘટાડો

(3) A અને Lમાં વધારો / ઘટાડો

(4) C અને Lમાં વધારો-ઘટાડો

આ બાબતોને નીચેનાં ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે :

ઉદાહરણ 1 : નીચે વ્યવહારોની આમનોંધ લખીને તે વ્યવહારોની અસર સમીકરણમાં સમજાવેલ છે.

ક્રમ	વ્યવહાર અને આમનોંધ	ઉધાર (₹)	જમા (₹)	અસર
1.	₹ 50,000 રોકડા લાવી ધંધો શરૂ કર્યો. રોકડ ખાતે તે મૂડી ખાતે	₹ 50,000	50,000	રોકડ વધી. મૂડી વધી.
2.	₹ 10,000નું ફર્નિચર ખરીદ્યું. ફર્નિચર ખાતે તે રોકડ ખાતે	₹ 10,000	10,000	ફર્નિચર આવ્યું. રોકડ ઘટી.
3.	₹ 12,000નો માલ રોકડેથી ખરીદ્યો. ખરીદ ખાતે તે રોકડ ખાતે	₹ 12,000	12,000	માલ આવ્યો. રોકડ ઘટી.
4.	₹ 8000નો માલ 'બ' પાસેથી ખરીદ્યો. ખરીદ ખાતે તે 'બ' ખાતે	₹ 8000	8000	માલ આવ્યો. દેવું વધ્યું.
5.	₹ 7000નો માલ ₹ 10,000માં રોકડેથી વેચ્યો. રોકડ ખાતે તે વેચાણ ખાતે	₹ 10,000	10,000	રોકડ વધી. માલ ઘટ્યો.
6.	₹ 6000 મજૂરીનાં ચૂકવ્યા. મજૂરી ખાતે તે રોકડ ખાતે	₹ 6000	6000	મજૂરી ખર્ચથી મૂડી ઘટે. રોકડ ઘટશે.
7.	₹ 1000 મજૂરીનાં ચૂકવવાનાં બાકી મજૂરી ખાતે તે બાકી મજૂરી ખાતે	₹ 1000	1000	મજૂરી ખર્ચથી મૂડી ઘટે. દેવું વધે.

A (મિલકતો) =			C (મૂડી)		+ L (દેવાં)	
રોકડ	50,000		= મૂડી	50,000	+	0
	<u>50,000</u>			<u>50,000</u>		<u>0</u>
રોકડ	50,000		મૂડી	50,000		0
ફર્નિચર ખરીદ	10,000 →	40,000			+	
ફર્નિચર		<u>10,000</u>		<u>50,000</u>	+	<u>0</u>
		<u>50,000</u>	=	<u>50,000</u>		<u>0</u>
રોકડ	40,000		મૂડી	50,000		0
– ખરીદી	12,000 →	28,000				
ફર્નિચર		<u>10,000</u>		<u>50,000</u>	+	<u>0</u>
સ્ટોક		<u>12,000</u>	=	<u>50,000</u>	+	<u>0</u>
		<u>50,000</u>				
રોકડ		28,000	મૂડી	50,000	દેવું (બ)	8000
સ્ટોક	12,000					
+ ખરીદી	8000 →	20,000		<u>50,000</u>	+	<u>8000</u>
ફર્નિચર		<u>10,000</u>	=	<u>50,000</u>		<u>8000</u>
		<u>58,000</u>				
રોકડ	28,000		મૂડી	50,000	દેવું (બ)	8000
+ વેચાણ (વે.કિ.)	10,000 →	38,000	+ વેચાણ નફો	3000		
સ્ટોક	20,000		(10,000 - 7000)			
– વેચાણ (મૂ.કિ.)	7000 →	13,000		<u>53,000</u>	+	<u>8000</u>
ફર્નિચર		<u>10,000</u>	=	<u>53,000</u>		<u>8000</u>
		<u>61,000</u>				
રોકડ	38,000		મૂડી	53,000	દેવું (બ)	8000
– મજૂરી	6000 →	32,000	– મજૂરી	6000		
સ્ટોક		<u>13,000</u>		<u>47,000</u>	+	<u>8000</u>
ફર્નિચર		<u>10,000</u>	=	<u>47,000</u>		<u>8000</u>
		<u>55,000</u>				
રોકડ		32,000	મૂડી	47,000	દેવું (બ)	8000
સ્ટોક		<u>13,000</u>	– મજૂરી	1000	+ દેવું (મજૂરી બાકી)	1000
ફર્નિચર		<u>10,000</u>	=	<u>46,000</u>	+	<u>9000</u>
		<u>55,000</u>				

ક્રમ	વ્યવહાર અને આમનોંધ	ઉધાર (₹)	જમા (₹)	અસર
8.	કમિશનનાં ₹ 4000 રોકડા મળ્યા. રોકડ ખાતે તે કમિશન ખાતે	4000	4000	રોકડ વધી. કમિશન આવકથી મૂડી વધશે.
9.	રિવિડન્ડનાં ₹ 9000 મળવાનાં બાકી છે. મળવાનાં બાકી રિવિડન્ડ ખાતે તે રિવિડન્ડ ખાતે	9000	9000	લેણું વધ્યું. રિવિડન્ડ આવકથી મૂડી વધશે.
10.	₹ 8000નું યંત્ર ખરીદ્યું. યંત્ર ખાતે તે રોકડ ખાતે	8000	8000	મિલકત વધી. રોકડ ઘટી.
11.	₹ 25,000ની જમીન રાધા પાસેથી ખરીદી. જમીન ખાતે તે રાધા ખાતે	25,000	25,000	મિલકત વધી. દેવું વધ્યું.
12.	₹ 20,000ની બેન્ક લોન લીધી અને રોકડા ઉપાડ્યા. રોકડ ખાતે તે બેન્ક લોન ખાતે	20,000	20,000	રોકડ વધશે. દેવું વધશે.

A (મિલકતો) =			C (મૂડી)		+ L (દેવાં)	
રોકડ	32,000		મૂડી	46,000	દેવું (બ)	8000
+ કમિશન	4000	36,000	કમિશન	4000	દેવું (મજૂરી બાકી)	1000
સ્ટોક		13,000				
ફર્નિચર		10,000				
		<u>59,000</u>	=	<u>50,000</u>	+	<u>9000</u>
રોકડ		36,000	મૂડી	46,000	દેવું (બ)	8000
સ્ટોક		13,000	કમિશન	4000	દેવું (મજૂરી બાકી)	1000
ફર્નિચર		10,000	ડિવિડન્ડ	9000		
ડિવિડન્ડ મળવાનું બાકી		9000				
		<u>68,000</u>	=	<u>59,000</u>	+	<u>9000</u>
રોકડ	36,000		મૂડી	46,000	દેવું (બ)	8000
- યંત્ર	8000	28,000	કમિશન	4000	દેવું (મજૂરી બાકી)	1000
સ્ટોક		13,000	ડિવિડન્ડ	9000		
ફર્નિચર		10,000				
ડિવિડન્ડ મળવાનું બાકી		9000				
યંત્ર		8000				
		<u>68,000</u>	=	<u>59,000</u>	+	<u>9000</u>
રોકડ		28,000	મૂડી	46,000	દેવું (બ)	8000
સ્ટોક		13,000	કમિશન	4000	દેવું (મજૂરી બાકી)	1000
ફર્નિચર		10,000	ડિવિડન્ડ	9000	દેવું (રાધા)	25,000
ડિવિડન્ડ મળવાનું બાકી		9000				
યંત્ર		8000				
જમીન		25,000				
		<u>93,000</u>	=	<u>59,000</u>	+	<u>34,000</u>
રોકડ	28,000		મૂડી	46,000	દેવું (બ)	8000
+ લોન	20,000	48,000	કમિશન	4000	દેવું (મજૂરી બાકી)	1000
સ્ટોક		13,000	ડિવિડન્ડ	9000	દેવું (રાધા)	25,000
ફર્નિચર		10,000			બેન્ક લોન	20,000
ડિવિડન્ડ મળવાનું બાકી		9000				
યંત્ર		8000				
જમીન		25,000				
		<u>1,13,000</u>	=	<u>59,000</u>	+	<u>54,000</u>

નોંધ : ઉપરના વ્યવહારોની અસર આપ્યા પછી મિલકતો બાજુનો સરવાળો (A બાજુનો) અને મૂડી-દેવાં બાજુનો સરવાળો (C + L નો) હંમેશાં સરખો રહે છે. જે $A = 1,13,000$ અને $C = 59,000 + L = 54,000 = 1,13,000$ છે.

સમીકરણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાથી નીચે મુજબનાં તારણો મેળવી શકાય :

ક્રમ	વ્યવહાર	મિલકત (A) =	મૂડી (C) +	દેવું (L)
1(અ)	માલિક ધંધામાં મૂડી લાવે.	વધે	વધે	—
1(બ)	માલિક ધંધામાંથી ઉપાડ કરે.	ઘટે	ઘટે	—
2.	માલની રોકડમાં ખરીદી.	એક વધે અન્ય ઘટે	—	—
3.	માલની ઉધાર ખરીદી.	વધે	—	વધે
4.	માલનું રોકડમાં વેચાણ	એક વધે અન્ય ઘટે	વધે (નફામાં)	—
5.	માલનું ઉધાર વેચાણ	એક વધે અન્ય ઘટે	વધે (નફામાં)	—
6.	મહેસૂલી ખર્ચાની રોકડમાં ચુકવણી	ઘટે	ઘટે	—
7.	મહેસૂલી ખર્ચા ચૂકવવાનાં બાકી	—	ઘટે	વધે
8.	મહેસૂલી આવકની રોકડમાં ઊપજ	વધે	વધે	—
9.	મહેસૂલી આવક મળવાની બાકી	વધે	વધે	—
10.	મિલકતની રોકડમાં ખરીદી	એક વધે, અન્ય ઘટે	—	—
11.	મિલકતની શાખ પર ખરીદી	વધે	—	વધે
12.	મિલકતનું રોકડમાં વેચાણ	એક વધે, અન્ય ઘટે	—	—
13.	મિલકતનું શાખ પર વેચાણ	એક વધે, અન્ય ઘટે	—	—
14.	નાણાં ઉછીના લીધા હોય ત્યારે	વધે	—	વધે
15.	માલની જાવક દા.ત., આગથી નાશ પામે ત્યારે	ઘટે	ઘટે	—

નોંધ : ઉપરનું (4) અને (5)માં દર્શાવેલ વેચાણ નફાથી થયેલ હોય તો મૂડી વધશે અને વેચાણ નુકસાનથી થયેલ હોય તો મૂડી ઘટે.

ઉદાહરણ 2 : નીચેના વ્યવહારોની આમનોંધ લખો અને તેની સમીકરણ આધારિત હિસાબી અસરો સમજાવો.

- (1) રમેશ દ્વારા ₹ 20,000 રોકડા, ₹ 10,000નું ફર્નિચર લાવી ધંધો શરૂ કરવામાં આવ્યો.
- (2) ₹ 5000 બેન્કમાં ભરીને ખાતું ખોલાવ્યું.
- (3) ₹ 8000નો માલ રાજેશ પાસેથી ખરીદ્યો.
- (4) ₹ 6000નો માલ રોકડેથી ખરીદ્યો.
- (5) ₹ 5000નો માલ ₹ 9000માં રમણને ઉધાર વેચ્યો.
- (6) ₹ 3000નો માલ ₹ 6000માં રોકડેથી વેચ્યો.
- (7) ₹ 1000નો માલ રાજેશને પરત કર્યો. (ખરીદપરત)
- (8) ₹ 2000નો માલ રમણે પરત કર્યો. (વેચાણપરત)
- (9) ₹ 1000નો માલ આગથી નાશ પામ્યો.
- (10) ₹ 2000નો પગાર ચૂકવ્યો.
- (11) ₹ 1000નો પગાર ચૂકવવાનો બાકી છે.
- (12) ₹ 4000 કમિશન મળ્યું.
- (13) ₹ 2000 ડિવિડન્ડ મળવાનું બાકી છે.
- (14) ₹ 500 દુકાનનું વીમા પ્રીમિયમ ભર્યું.
- (15) ₹ 8000માં શ્રીકૃષ્ણ કમ્પ્યુટર કું.માંથી કમ્પ્યુટર ખરીદ્યું.
- (16) ₹ 1000 ધંધામાંથી માલિકે ઉપાડ્યા.
- (17) રાજેશને હિસાબ ચૂકતે કર્યો.
- (18) રમણે હિસાબ ચૂકતે કર્યો.

જવાબ : પાછળના પાન પર છે.

ક્રમ	આમનોંધ	ઉધાર (₹)	જમા (₹)	અસર
1.	રોકડ ખાતે ફર્નિચર ખાતે તે મૂડી ખાતે	ઉ. ઉ. 20,000 10,000	30,000	રોકડ વધી. (આવી) ફર્નિચર વધ્યું. મૂડી વધી.
2.	બેન્ક ખાતે તે રોકડ ખાતે	ઉ. 5000	5000	બેન્ક સિલક વધી. રોકડ ઘટી.
3.	ખરીદ ખાતે તે રાજેશ ખાતે	ઉ. 8000	8000	માલ (સ્ટોક) વધ્યો. દેવું વધ્યું.
4.	ખરીદ ખાતે તે રોકડ ખાતે	ઉ. 6000	6000	માલ (સ્ટોક) વધ્યો. રોકડ ઘટી.
5.	રમણ ખાતે તે વેચાણ ખાતે	ઉ. 9000	9000	લેણું વધ્યું. માલ ઘટ્યો (સ્ટોક).
6.	રોકડ ખાતે તે વેચાણ ખાતે	ઉ. 6000	6000	રોકડ વધી. માલ ઘટ્યો (સ્ટોક).

A (મિલકતો) =		C (મૂડી)	+ L (દેવાં)
રોકડ ફર્નિચર	20,000 10,000 <u>30,000</u>	મૂડી =	30,000 <u>30,000</u> +
			<u>0</u> <u>0</u>
રોકડ - બેન્કમાં ભર્યા બેન્ક સિલક ફર્નિચર	20,000 5000 15,000 5000 10,000 <u>30,000</u>	મૂડી =	30,000 <u>30,000</u> <u>0</u>
રોકડ બેન્ક સિલક ફર્નિચર સ્ટોક (ખરીદી)	15,000 5000 10,000 8000 <u>38,000</u>	મૂડી =	30,000 <u>30,000</u> દેવું (રાજેશ) <u>8000</u>
			+ <u>8000</u>
રોકડ - ખરીદી સ્ટોક + નવી ખરીદી બેન્ક સિલક ફર્નિચર	15,000 6000 9000 8000 14,000 5000 10,000 <u>38,000</u>	મૂડી =	30,000 <u>30,000</u> દેવું (રાજેશ) <u>8000</u>
			+ <u>8000</u>
રોકડ સ્ટોક - વેચાણ (મૂ.કિ.) લેણું (રમણ)(દેવાદારો)(વે.કિ.) બેન્ક સિલક ફર્નિચર	9000 14,000 5000 9000 5000 10,000 <u>42,000</u>	મૂડી + વેચાણ નફો (9000 - 5000) =	30,000 4000 <u>34,000</u> દેવું (રાજેશ) <u>8000</u>
			+ <u>8000</u>
રોકડ + વેચાણ સ્ટોક - વેચાણ(મૂ.કિ.) લેણું (દેવાદારો) બેન્ક સિલક ફર્નિચર	9000 6000 15,000 9000 6000 9000 5000 10,000 <u>45,000</u>	મૂડી + વેચાણ નફો (6000 - 3000) =	34,000 3000 <u>37,000</u> દેવું (રાજેશ) <u>8000</u>
			+ <u>8000</u>

ક્રમ	આમનોંધ	ઉધાર (₹)	જમા (₹)	અસર
7.	રાજેશ ખાતે તે ખરીદપરત ખાતે	1000	1000	દેવું ઘટ્યું. સ્ટોક ઘટ્યો.
8.	વેચાણપરત ખાતે તે રમણ ખાતે	2000	2000	સ્ટોક વધ્યો. લેણું ઘટ્યું.
9.	આગથી થયેલ નુકસાન ખાતે તે ખરીદ ખાતે	1000	1000	નુકસાન (મૂડી ઘટે). સ્ટોક ઘટે.
10.	પગાર ખાતે તે રોકડ ખાતે	2000	2000	ખર્ચ (મૂડી ઘટે). રોકડ ઘટે.

A (મિલકતો) =			C (મૂડી)		+ L (દેવાં)	
રોકડ		15,000				
સ્ટોક	6000		મૂડી	37,000	દેવું (રાજેશ)	8000
- ખરીદપરત	1000	5000			- ખરીદપરત	1000
લેણું (દેવાદારો)		9000				7000
બેન્ક સિલક		5000				
ફર્નિચર		10,000				
		44,000	=	37,000	+	7000
રોકડ		15,000	મૂડી	37,000	દેવું (રાજેશ)	7000
સ્ટોક	5000					
+ વેચાણપરત	2000	7000				
લેણું (દેવાદારો)		9000				
- વેચાણપરત	2000	7000				
બેન્ક સિલક		5000				
ફર્નિચર		10,000				
		44,000	=	37,000	+	7000
રોકડ		15,000	મૂડી	37,000	દેવું (રાજેશ)	7000
સ્ટોક	7000		- નુકસાન	1000		
- નુકસાન	1000	6000		36,000		
લેણું (દેવાદારો)		7000				
બેન્ક સિલક		5000				
ફર્નિચર		10,000				
		43,000	=	36,000	+	7000
રોકડ	15,000		મૂડી	36,000	દેવું (રાજેશ)	7000
- પગાર	2000	13,000	- ખર્ચ (પગાર)	2000		
સ્ટોક		6000		34,000		
લેણું (દેવાદારો)		7000				
બેન્ક સિલક		5000				
ફર્નિચર		10,000				
		41,000	=	34,000	+	7000

ક્રમ	આમનોંધ	ઉધાર (₹)	જમા (₹)	અસર
11.	પગાર ખાતે તે બાકી પગાર ખાતે	ઉ. 1000	1000	ખર્ચ (મૂડી ઘટે). દેવું વધે.
12.	રોકડ ખાતે તે કમિશન ખાતે	ઉ. 4000	4000	રોકડ વધે. મૂડી વધે.
13.	મળવાનાં બાકી રિવિઝન્ડ ખાતે તે રિવિઝન્ડ ખાતે	ઉ. 2000	2000	લેણાં વધે. મૂડી વધે.
14.	વીમા પ્રીમિયમ ખાતે તે રોકડ ખાતે	ઉ. 500	500	ખર્ચ (મૂડી ઘટે). રોકડ ઘટે.

A (મિલકતો) =		C (મૂડી)		+ L (દેવાં)	
રોકડ	13,000	મૂડી	34,000	દેવું (રાજેશ)	7000
સ્ટોક	6000	– ખર્ચ (પગાર)	1000	દેવું (બાકી પગાર)	1000
લેણું (દેવાદારો)	7000				
બેન્ક સિલક	5000				
ફર્નિચર	10,000				
	<u>41,000</u>	=	<u>33,000</u>	+	<u>8000</u>
રોકડ	13,000	મૂડી	33,000	દેવું (રાજેશ)	7000
+ કમિશન	4000 →	+ ઊપજ (કમિશન)	4000	દેવું (બાકી પગાર)	1000
	17,000				
સ્ટોક	6000				
લેણું (દેવાદારો)	7000				
બેન્ક સિલક	5000				
ફર્નિચર	10,000				
	<u>45,000</u>	=	<u>37,000</u>	+	<u>8000</u>
રોકડ	17,000	મૂડી	37,000	દેવું (રાજેશ)	7000
સ્ટોક	6000	+ ઊપજ (ડિવિડન્ડ)	2000	દેવું (બાકી પગાર)	1000
લેણું (બાકી ડિવિડન્ડ)	2000				
લેણું (દેવાદારો)	7000				
બેન્ક સિલક	5000				
ફર્નિચર	10,000				
	<u>47,000</u>	=	<u>39,000</u>	+	<u>8000</u>
રોકડ	17,000	મૂડી	39,000	દેવું (રાજેશ)	7000
– વીમા પ્રીમિયમ	500 →	– ખર્ચ (વીમા પ્રીમિયમ)	500	દેવું (બાકી પગાર)	1000
	16,500				
સ્ટોક	6000		38,500		
લેણું (બાકી ડિવિડન્ડ)	2000				
લેણું (દેવાદારો)	7000				
બેન્ક સિલક	5000				
ફર્નિચર	10,000				
	<u>46,500</u>	=	<u>38,500</u>	+	<u>8000</u>

ક્રમ	આમનોંધ	ઉધાર (₹)	જમા (₹)	અસર
15.	કમ્પ્યુટર ખાતે તે શ્રીકૃષ્ણ કમ્પ્યુટર ખાતે	8000	8000	મિલકત વધે. દેવું વધે.
16.	ઉપાડ ખાતે તે રોકડ ખાતે	1000	1000	મૂડી ઘટે. રોકડ ઘટે.
17.	રાજેશ ખાતે (8000 – 1000) તે રોકડ ખાતે	7000	7000	દેવું ઘટે. રોકડ ઘટે.
18.	રોકડ ખાતે (9000 – 2000) તે રમણ ખાતે	7000	7000	રોકડ વધે. લેણું ઘટે.

A (મિલકતો) =		C (મૂડી)	+ L (દેવાં)
રોકડ	16,500	મૂડી	38,500
સ્ટોક	6000		દેવું (રાજેશ) 7000
લેણું (બાકી રિવિડન્ડ)	2000		દેવું (બાકી પગાર) 1000
લેણું (દેવાદારો)	7000		દેવું (શ્રીકૃષ્ણ કમ્પ્યુટર) 8000
બેન્ક સિલક	5000		
ફર્નિચર	10,000		
કમ્પ્યુટર	8000		
	<u>54,500</u>	=	<u>38,500</u>
			+
			<u>16,000</u>
રોકડ	16,500	મૂડી	38,500
- ઉપાડ	1000	- ઉપાડ	1000
	<u>15,500</u>		<u>37,500</u>
સ્ટોક	6000		દેવું (રાજેશ) 7000
લેણું (બાકી રિવિડન્ડ)	2000		+ દેવું (બાકી પગાર) 1000
લેણું (દેવાદારો)	7000		+ દેવું (શ્રીકૃષ્ણ કમ્પ્યુટર) 8000
બેન્ક સિલક	5000		
ફર્નિચર	10,000		
કમ્પ્યુટર	8000		
	<u>53,500</u>	=	<u>37,500</u>
			+
			<u>16000</u>
રોકડ	15,500	મૂડી	37,500
- રાજેશને ચૂકવ્યા	7000		દેવું (રાજેશ) 7000
	<u>8500</u>		- ચૂકવ્યા 7000
સ્ટોક	6000		-
લેણું (બાકી રિવિડન્ડ)	2000		દેવું (બાકી પગાર) 1000
લેણું (દેવાદારો)	7000		દેવું (શ્રીકૃષ્ણ કમ્પ્યુટર) 8000
બેન્ક સિલક	5000		
ફર્નિચર	10,000		
કમ્પ્યુટર	8000		
	<u>46,500</u>	=	<u>37,500</u>
			+
			<u>9000</u>
રોકડ	8500	મૂડી	37,500
+ રમણે આપ્યા	7000		દેવું (બાકી પગાર) 1000
	<u>15,500</u>		દેવું (શ્રીકૃષ્ણ કમ્પ્યુટર) 8000
સ્ટોક	6000		
લેણું (બાકી રિવિડન્ડ)	2000		
લેણું (દેવાદારો) રમણ 7000			
વસૂલ થયું. 7000			
	<u>-</u>		
બેન્ક સિલક	5000		
ફર્નિચર	10,000		
કમ્પ્યુટર	8000		
	<u>46,500</u>	=	<u>37,500</u>
			+
			<u>9000</u>

નાણાકીય હિસાબી પદ્ધતિમાં હિસાબનીશે વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરવા માટે જુદા જુદા તબક્કાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. અહીં આમનોંધ - પેટાનોંધો - ખતવણી - કાયું સરવૈયું અને હવાલાઓના આધારે વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર થાય છે. વાર્ષિક હિસાબોનાં ત્રણ અંગો છે :

- (1) વેપાર ખાતું
- (2) નફા-નુકસાન ખાતું
- (3) પાકું સરવૈયું

દ્વિનોંધી નામા પદ્ધતિના આધારે વેપારખાતું બંધ કરીને તફાવત નફા-નુકસાન ખાતે લઈ જવામાં આવે છે. નફા-નુકસાન ખાતાની બાકી પાકા સરવૈયામાં દર્શાવવામાં આવે છે અને છેલ્લે પાકું સરવૈયું ધંધાની આર્થિક સ્થિતિ દર્શાવે છે.

સમીકરણની પદ્ધતિમાં નામાનાં તમામ નિયમોનું પાલન કરવામાં આવે છે, પણ વ્યવહારોની સીધી અસર દ્વારા પાકું સરવૈયું કેવી રીતે તૈયાર થાય તે સમજાવવામાં આવેલ છે.

આ અંગેની સમજૂતી ફરીથી પ્રકરણ - ધંધાકીય એકમના નાણાકીય (હિસાબી) પત્રકોમાં સમજાવવામાં આવેલ છે. જેથી કરીને સમીકરણ પદ્ધતિની પ્રક્રિયા સારી રીતે સમજી શકાશે.

સ્વાધ્યાય

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) માલિક ધંધામાં મૂડી લાવે ત્યારે,

(અ) મૂડી વધે - દેવું વધે	(બ) મૂડી વધે - મિલકત વધે
(ક) એક દેવું વધે - અન્ય દેવું ઘટે	(ડ) એક મિલકત વધે - અન્ય મિલકત ઘટે
- (2) માલની ઉધાર ખરીદી થાય ત્યારે,

(અ) મિલકત વધે - દેવું વધે	(બ) મિલકત ઘટે - દેવું ઘટે
(ક) મિલકત વધે - દેવું ઘટે	(ડ) મિલકત ઘટે - દેવું વધે
- (3) મહેસૂલી ખર્ચ રોકડમાં ચૂકવવામાં આવે ત્યારે,

(અ) મિલકત વધે - દેવું વધે	(બ) મિલકત ઘટે - મૂડી ઘટે
(ક) મિલકત વધે - મૂડી વધે	(ડ) મિલકત ઘટે - દેવું ઘટે
- (4) મહેસૂલી આવક રોકડમાં મળે ત્યારે,

(અ) મિલકત વધે - દેવું વધે	(બ) મિલકત વધે - દેવું ઘટે
(ક) મિલકત વધે - મૂડી વધે	(ડ) મૂડી વધે - દેવું ઘટે
- (5) નમૂના તરીકે માલ વહેંચવામાં આવે ત્યારે,

(અ) મિલકત ઘટે - દેવું ઘટે	(બ) મિલકત વધે - દેવું વધે
(ક) મિલકત વધે - મૂડી વધે	(ડ) મિલકત ઘટે - મૂડી ઘટે

2. નીચેના વ્યવહારોની આમનોંધ લખો અને તેની સમીકરણ આધારિત હિસાબી અસરો સમજાવો :

- (1) ₹ 80,000 લાવી ધંધો શરૂ કર્યો.
- (2) ₹ 20,000 બેન્કમાં ભરીને ખાતું ખોલાવ્યું.
- (3) ₹ 40,000ની હિમાની પાસેથી માલની ઉધાર ખરીદી કરી.
- (4) ₹ 30,000નો માલ રોકડેથી ખરીદ્યો.

- (5) ₹ 35,000નો માલ જશલીનને ₹ 55,000માં ઉધાર વેચ્યો.
- (6) ₹ 10,000નો માલ ₹ 18,000માં રોકડેથી વેચ્યો.
- (7) હિમાનીને ₹ 2000નો માલ પરત કર્યો.
- (8) જશલીને ₹ 4000નો માલ પરત કર્યો.
- (9) હિમાની અને જશલીન સાથે હિસાબની પતાવટ થઈ.
- (10) ₹ 5000 બેન્કમાંથી ઉપાડ્યા.
- (11) ₹ 4000 પગારનાં ચેકથી ચૂકવ્યા.
- (12) ₹ 3000 કમિશનનાં રોકડા મળ્યા અને ₹ 2500 મળવાનાં બાકી છે.
- (13) ₹ 4000નું ભાડું ચૂકવ્યું અને ₹ 1500 ચૂકવવાનાં બાકી છે.
- (14) ₹ 2000નો માલ ધર્મદામાં આપ્યો.
- (15) ₹ 15,000નું પ્રેક્ષા ફર્નિચર માર્ટમાંથી ફર્નિચર ખરીદ્યું.
- (16) ₹ 6000 દીકરીની કોલેજ ફી ભરી.
- (17) ₹ 500 બેન્કે વ્યાજનાં જમા કર્યા અને બેન્ક ચાર્જિસનાં ₹ 200 આપણા ખાતે ઉધાર્યા.
- (18) વ્યાજના ₹ 2500 અગાઉથી મળ્યા.
- (19) જાહેરાત ખર્ચનાં ₹ 2000 અગાઉથી ચૂકવ્યા.

